

OPERA ESTELLESIANA

PER A UNA EDICIÓ CRÍTICA
DE VICENT ANDRÉS ESTELLÉS

*Edició a cura de Vicent Salvador,
Adolf Piquer i Daniel P. Grau*

symposia philologica

ÍNDIX GENERAL

Presentació	7
JOSEP MURGADES, Amics de paraules, amics d'Estellés	11
JORDI OVIEDO, Sobre l'organització de l'arxiu Vicent Andrés Estellés per a la reedició de la seua obra	21
FAUST RIPOLL DOMÈNECH, Estellés i el món cultural valencianista durant la primera postguerra	37
ADOLF PIQUER, L'altra cultura estellesiana. Connexions europees i nord-americanes	45
DANIEL P. GRAU, Vicent Andrés Estellés paratextual: els primers pròlegs ...	57
FERRAN CARBÓ, «Una mamella grotesca i tòxica». Algunes reflexions a l'entorn de la poesia dels anys quaranta de Vicent Andrés Estellés ...	77
JAVIER VELLÓN, De l'edició crítica a la cultura literària: el discurs poètic de Vicent Andrés Estellés	93
DOMINIC KEOWN, La intrusió editorial en l'obra de Vicent Andrés Estellés: el cas de <i>La clau que obri tots els panys</i>	109
ENRIC BALAGUER, Vicent Andrés Estellés: silencis, exilis i buits discursius ..	123
FERRAN FERRANDO MELIÀ, Sobre la finalitat dels clàssics per a Estellés ...	133
VICENT SALVADOR, <i>El gran foc dels garbons</i> , un procés d'escriptura complex	139
LAIA CLIMENT, <i>El Mural del País Valencià</i> . Una aproximació estellesiana al seu país	161
ANTONI MARTÍNEZ REVERT, Vicent Andrés Estellés. Sobre la pràctica literària ...	173
JAUME PÉREZ MONTANER, <i>Des del Mural del País Valencià</i>	185
AINA MONFERRER & VICENT SALVADOR, Tres tesis doctorals sobre Vicent Andrés Estellés	199
Índex general	205

Opera estellesiana : per a una edició crítica de Vicent Andrés Estellés /
edició a cura de Vicent Salvador, Adolf Piquer i Daniel P. Grau.
Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2010. — 208 pp. ;
23 x 17 cm — («Symposia philologica» ; 19)
Inclou referències bibliogràfiques

ISBN: 978-84-608-1102-2

1. Andrés Estellés, Vicent – Crítica i interpretació. I. Salvador, Vicent. II. Piquer,
Adolf. III. Grau, Daniel P. IV. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
V. Sèrie

821.134.1Andrés Estellés, Vicent1.07

Director de la col·lecció: Josep Martines

© Els autors

© D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Primera edició: setembre de 2010

Portada: Llorenç Pizà

Il·lustració de la coberta: fotografia feta per Vicente Garijo
(escultura de Vicent Andrés Estellés a Burjassot)

Llibre finançat pel

Projecte Universitat Jaume I / Fundació Bancaixa Castelló (P1 1B2007-37),
amb la col·laboració del PEN Català i de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana

Imprimeix: Quinta Impresión S. L.

ISBN: 978-84-608-1102-2

Dipòsit legal: A-888-2010

Cap part d'aquesta publicació no pot ser reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap
mitjà, ja siga electrònic, químic, mecànic, òptic, de gravació o de fotocòpia, sense el permís previ de l'editor.

L'obra literària de Vicent A
és avui un actiu de pes en
seua difusió en diferents
i la seua qualitat artística
obra no ha deixat de cré
continua donant avui ma

Per als valencians, de m
caràcter simbòlic i afectiu
de la postguerra i de la t
literatura catalana un mer
a factor identitari dels va

Estellés és, a més, un tr
amb un agosarament expr
no dubtava a temptar els
closa de les possibilitats
una impudícia burleta ai
fins i tot patriòtica, quan
tent de fer un cant gener
i inconclusa, però va de
del País Valencià, que nax
contribuir a l'articulació c

1. A més de les tres tesis co
llibres molt recents: el de Jaum
Estellés (València, Perifèric Edic
de Vicent Andrés Estellés en els a
Institut Interuniversitari de Fil

TRES TESIS DOCTORALS SOBRE VICENT ANDRÉS ESTELLÉS*

Aquest text té com a propòsit donar notícia de tres tesis sobre l'obra del poeta de Burjassot i oferir-ne un tast de caràcter descriptiu, a fi de contribuir a la difusió d'aquests treballs acadèmics que no són d'accés fàcil per al lector català i que, tanmateix, aporten dades i reflexions decisives per a l'estudi de l'obra estellesiana.

Per ordre cronològic, la primera de les tres és la de Ferran Ferrando Melià, *Die Horacianes von Vicent Andrés Estellés: Eine pragmatische und kultursoziologische Betrachtung*, presentada a la Universitat de Bremen el 1998. Escrita en alemany i centrada en el poemari *Horacianes*, va ser publicada com a llibre el 1999 a Frankfurt, per Vervuert Verlag amb aquest mateix títol.

La segona, de Laia Climent, fou presentada a la Universitat Jaume I el 2005, amb el títol, «Cos i gènere en el discurs poètic contemporani: anàlisi contrastiva de la poesia de Vicent Andrés Estellés i Maria-Mercè Marçal». Amb un enfocament comparatiu del tractament del tema del cos en ambdós poetes, ha donat lloc a un llibre sobre la poesia de M. M. Marçal però roman inèdita en la part que afecta la d'Estellés.

La tercera tesi que ens ocupa va ser presentada a la Universitat de París 8 el 2007, amb el títol «Le référentiel et l'intertextualité dans l'oeuvre poétique de Vicent Andrés Estellés», i pot ser consultada en línia en l'adreça següent: <<http://www.bu.univ-paris8.fr/web/collections/theses/CalvoRamonThese.pdf>>.

(*) Aquest treball s'ha realitzat en el marc del Projecte Universitat Jaume I / Fundació Bancaixa Castelló (P1 1B2007-37).

1. LES HORACIANES

L'estudi de Ferran Ferrando Melià insisteix en els aspectes de la recepció de l'obra, tot aplicant a la seua anàlisi uns coneixements profunds dels corrents de la teoria de la recepció en l'àmbit alemany (en especial les aportacions d'Iser, Stierle i K. Hamburger, que, entre altres coses, postulen l'autoreferencialitat dels textos de ficció). Des del pròleg s'enuncia el propòsit de tractar aspectes estètics i intertextuals de les *Horacianes* que havien quedat generalment relegats a un segon pla i se'n fixa la idea inicial, segons la qual l'origen i la recepció de l'obra també és un resultat de la conscienciació social d'Estellés i dels grups nacionalistes relacionats amb ell. Al llarg de les dues parts de què consta el treball, l'autor estudia l'obra esmentada, que es va publicar per primera vegada dins el volum primer de l'obra completa, el 1972. En la primera part del text, es tracta el context històric i cultural de la producció del poemari: el franquisme als anys seixanta i el moviment catalanista a València. La segona part és l'anàlisi dels principals paratextos de les *Horacianes*, així com de cadascun dels poemes que en formen part.

L'apartat «Context històric i literari» situa el llibre en el context de la literatura catalana durant el franquisme. Segons Ferrando, la dimensió temporal perd la seua vigència, i els personatges històrics d'Horaci i el seu biògraf Suetoni es fan contemporanis. Estellés adopta Suetoni com el seu prototipus de rival, l'intel·lectual franquista, i fa referència a l'antiguitat clàssica perquè ha d'adoptar «les regles del joc de l'alta cultura» per tal de combatre la literatura franquista.

Més endavant, en el capítol «Cercle literari i projecte polític» s'introdueix la noció de *paratopia* encunyat per Dominique Maingueneau, segons el qual l'escriptor es troba inserit en la paradoxa contínua d'una tensió entre el poder i la seua pròpia vocació crítica: allò que Maingueneau anomena «la paradoxa del poeta i el rei». Segons Ferrando, Estellés apropa el discurs del catalanisme valencià als estrats més baixos de la societat gràcies a aquesta posició paratòpica de conflicte amb l'alta cultura, procediment que d'una manera o altra fa versemblants les teories de Fuster sobre la viabilitat d'una cultura valenciana pròpia i progressista. No hi falten tampoc les referències al concepte de *camp cultural* de Bourdieu, que s'aplica al cas de l'Estellés a la València dels anys seixanta i setanta, tot examinant el sentit en què el camp cultural era aleshores el millor centre d'operacions per a iniciar una presa de consciència crítica en amplis sectors de la societat valenciana del final del franquisme.

En la segona part del seu llibre, Ferrando emprèn l'anàlisi dels elements paratextuals, començant pel títol del poemari, amb el qual es ret homenatge a Costa i Llobera, que es contraposa a la utilització, per part del primer franquisme, de la tradició literària *garcilasista*. Cal dir, a més, que el pròleg de Fuster al volum primer de l'obra completa de 1972, on es publica *Horacianes*, es pot llegir com una mena de transfusió de *capital simbòlic* a un poeta que comença així a consagrar-se i integrar-se en el cànon de la literatura catalana.

L'estudi dels poemes l'hostilitat del tardofranquisme ara Vicent Ventura, Joan de desterrament d'Ovidi per banda, com a contrafigura l'autor mateix, es present amaga referències a un poeta que fou director del diari crítica troben disfressa i distracció adreçada proba

Ferrando introdueix en a la visió i la dicció este apleguen elements tant es La tesi analitza també la que evidencia l'impacte que podia tenir en el pensament

Un altre aspecte del treball lilitat a la vella parla que la literatura popular representada l'intel·lectual, el poeta, com Horaci i al mateix Estellés

Pel que fa al tema de la fa Estellés a les *Horacianes* de desmitificar-la. Als ve banda, com a descrèdit i com la cerca, per part del pròpia mort. Estellés seguira de les pedres de l'àmfic I cal dir que la crítica a les és també una crítica als ri

2. COS, GÈNERE I POESIA

Com s'ha dit abans, la tellés, sinó que tan sols la tema central: la visió del Tanmateix, pensem que, a el poeta de Burjassot una

Per a Laia Climent, a pertinència a una minoria relleu el detall, la quotidianitat de la corporalitat que con

L'estudi dels poemes comença pels que fan referència a la persecució o l'hostilitat del tardofranquisme valencià envers personatges nacionalistes com ara Vicent Ventura, Joan Fuster o Manel Sanchis Guarner. L'analogia amb el desterrament d'Ovidi per August és una dada principal en aquest àmbit. D'altra banda, com a contrafigura d'Horaci, sobre el qual hi ha una certa projecció de l'autor mateix, es presenta el personatge de Suetoni, fals i calumniador, que amaga referències a un personatge real del context estellesià d'aquells anys: el que fou director del diari *Las Provincias*, José Ombuena. Però la biografia i la crítica troben disfressa i coartada en la ficció històrica, amb una maniobra de distracció adreçada probablement a la censura del moment.

Ferrando introdueix el concepte baktinià de *realisme grotesc*, per a referir-se a la visió i la dicció estellesianes, que fan ús de la ironia i de l'exageració i apleguen elements tant espirituals com materials, i tant elitistes com populars. La tesi analitza també la dimensió social de l'erotisme i de la sexualitat, alhora que evidència l'impacte que l'exaltació del sexe, portat a vegades a l'escatologia, podia tenir en el pensament oficial de la societat franquista.

Un altre aspecte del tema és el de la llengua, vinculada al pare i a la fidelitat a la vella parla que Horaci vol rehabilitar, en la dialèctica entre la cultura popular representada pel pare i la cultura elitista on s'insereix el fill, l'intel·lectual, el poeta, com a figura que aglutina la referència al personatge Horaci i al mateix Estellés.

Pel que fa al tema de la mort, Ferrando considera que el tractament que en fa Estellés a les *Horacianes* no és el generalitzat en la lírica de l'autor, on tracta de desmitificar-la. Als versos d'*Horacianes*, en canvi, la mort es tracta, d'una banda, com a descrèdit i reducció al simple procés biològic i, d'altra banda, com la cerca, per part del jo líric, d'un acord metafísic i reflexiu amb la seua pròpia mort. Estellés segueix la tradició d'Eubúlides i d'Horaci amb la metàfora de les pedres de l'àmfora, que dedica als seus adversaris literaris i polítics. I cal dir que la crítica a les necrològiques i a la parafernàlia dedicada a la mort és també una crítica als rituals de l'Església catòlica.

2. COS, GÈNERE I POESIA

Com s'ha dit abans, la tesi de Laia Climent no se centra en la figura d'Estellés, sinó que tan sols la pren com a element de contrast per analitzar el seu tema central: la visió del cos i del gènere en la poeta Maria Mercè Marçal. Tanmateix,ensem que, amb aquest exercici, l'autora aporta als estudis sobre el poeta de Burjassot una perspectiva suggestiva i innovadora.

Per a Laia Climent, ambdós autors palesen uns trets comuns, com ara la pertinença a una minoria cultural, o bé una modalitat de lírica que posa en relleu el detall, la quotidianitat i la petitesa, mitjançant una visió alliberadora de la corporalitat que conté pocs prejudicis moralistes. Tanmateix, trobem dife-

rències substancials entre ambdós, unes diferències que es podrien resumir en el punt de vista materialista i heterosexual d'Estellés, en contraposició a la visió sovint lèsbica i alhora més abstracta de Marçal. D'altra banda, aquesta poesia «alliberada» dels dos autors permet a Laia Climent centrar-se en l'examen de la força epistemològica de les eines de la percepció a partir de l'experiència del cos —i específicament del cos femení.

La tesi porta a terme una anàlisi contrastiva, que consta de diversos apartats: els conceptes d'identitat de gènere masculí i femení en la poesia dels dos autors, el jo líric com a protagonista, el llenguatge dialògic i les figures retòriques en relació a la corporalitat. En un apartat dedicat al «llenguatge de la corporalitat», s'explica com s'ha forjat la representació semiòtica del cos en la cultura occidental i, en concret, a través de la literatura, i es tracta el sexe com a factor que contribueix a organitzar el pensament. És així mateix interessant l'estudi de les manifestacions lingüístiques al voltant del cos i dels treballs existents sobre el llenguatge sexual.

Són també rellevants, per a l'autora, els contrastos de les percepcions de gènere masculí i femení que tenen ambdós poetes i la importància de la institució familiar: el matrimoni, la maternitat i la paternitat i la relació d'aquestes amb l'educació. La tesi s'esforça a examinar la visió del jo de cadascun dels poetes a fi d'explicar la relació entre aquesta visió del jo i el discurs de la corporalitat en cadascun d'ells. Per descomptat, un punt crucial hi és el de la sexualitat i l'erotisme, íntimament relacionats amb la percepció de la corporalitat i amb el compromís amb el propi cos. En un altre apartat, dedicat al que l'autora anomena «les tensions dialògiques», es tracta el joc de les veus en l'obra dels dos poetes, la interrelació entre diferents veus i les confrontacions i les estructures binàries establertes a través de conceptes oposats.

L'estudi comparatiu és realment il·luminador de certs aspectes que afecten el coneixement de la figura del poeta de Burjassot. Així, Estellés i Marçal coincideixen en el fet que tots dos desenvolupen la seua obra en un context advers a la seua cultura i a la seua identitat. Estellés és repudiat en la seua pròpia terra com també ho és Marçal, que, a més, se sent discriminada per ser dona. Tots dos poetes se centren sovint en el detall i la petitesa. D'altra banda, la sexualitat és un tema recurrent en l'obra d'un i de l'altra, tot i que cadascun la tracta des del seu punt de vista. Marçal subverteix l'ordre masculí o patriarcal de la sexualitat i tracta de les relacions entre dones, des del ventre de la mare fins al lesbianisme.

Una de les diferències entre ambdós és el tractament que es fa de l'allunyament de l'amada. Per a la Marçal, aquest allunyament és considerat com una pèrdua, com la mort de l'estimada, i automàticament s'activen els mecanismes de dol. Tanmateix, per a Estellés, l'allunyament de l'estimada fa créixer un sentiment melancòlic i evocador d'incorporació d'aquesta «en el seu propi cos, tot recreant unes referències espaciotemporals».

Per a l'autora de la tesi, Estellés també aporta una visió particular de la dona: així, si per a Marçal, l'estimada esdevé el mirall del seu propi cos, per a

Estellés, aquesta és l'espècie paper cabdal. Malgrat l'èxit d'Estellés, es pot observar respecte i admiració, allò que oscil·la entre la vivència i l'entusiasme entre les maneres d'entendre el fet que ambdós conreen la masculina, que és sovint l'homosexualitat femenina clàssica de Safo. L'homosexualitat amb una certa aparença

3. LES INTERTEXTUALITATS

La tesi d'Amador Climent és una de les tres que examinem. Capítol dedicat a la referencialitat i la intertextualitat de la poesia estellesiana en la literatura. El món grecolatí i la poesia espanyola contenen elements que aporta nombroses referències poètiques d'Estellés i les seues relacions de l'estat de la qüestió. A tot adjunta en apèndix a la família Estellés.

El capítol dedicat a la literatura de Catul, i d'una manera més general, que l'autor sembla no haver-hi —tot i que sí que fa referència a això ens haguera permès d'acabar amb estudiosos d'una part tan important és meticulós i detallada, i tracta des d'uns paràmetres tan importants com la visió de la llengua i la literatura, com ara Suetoni, el falsi i el verum, hem vist, en la mena de la literatura horaciana. Ovidi mereix un capítol més de la idea de l'exili, i la literatura.

Una altra de les fites de la tesi és la govalenciana, el Russi i el català, que havia suscitat més glosses i referències. Calvo fa aquest estudi ri

Estellés, aquesta és l'espai de la perfecció i del plaer on els records juguen un paper cabdal. Malgrat l'estereotip de masculisme que plana sovint sobre la figura d'Estellés, es pot observar que el burjassoter tracta la dona amb solemnitat, respecte i admiració, alhora que amb un desig patent, des d'un jo poètic que oscil·la entre la vivència de l'acte carnal i el *voyeurisme*. Hi ha també un vincle entre les maneres d'entendre la sexualitat masculina i femenina dels dos poetes pel fet que ambdós consideren la sexualitat femenina més rica i complexa que la masculina, que és sovint fal·locèntrica. Per un altre costat, Estellés tracta l'homosexualitat femenina externament i amb respecte mitjançant la figura clàssica de Safo. L'homosexualitat masculina, en canvi, és tractada generalment amb una certa aparença d'intransigència en l'obra d'Estellés.

3. LES INTERTEXTUALITATS ESTELLESIANES

La tesi d'Amador Calvo és la més recent i també la més extensa de les tres que examinem. Calvo parteix d'alguns conceptes teòrics com ara la referencialitat i la intertextualitat, com a base per al seu repàs de les relacions de la poesia estellesiana amb altres autors, al llarg de tota la història de la literatura. El món grecollatí, Ausiàs March, Shakespeare, la poesia popular i la poesia espanyola contemporània, desfilen per les pàgines del treball de Calvo, que aporta nombroses dades i reflexions per a comprendre millor el cosmos poètic d'Estellés i les seues estratègies poètiques. L'autor, a més, fa una síntesi de l'estat de la qüestió i aporta informacions textuais de primera mà —fins i tot adjunta en apèndix alguns textos inèdits procedents de l'arxiu personal de la família Estellés.

El capítol dedicat a les intertextualitats de la poesia llatina remet a Virgili, a Catul, i d'una manera molt intensa, com era d'esperar, a Horaci. És una llàstima que l'autor sembla no haver tingut coneixement de la tesi de Ferrando Melià —tot i que sí que fa referència a un article d'aquest sobre el tema—, ja que això ens haguera permès observar de prop el diàleg entre aquests dos potents estudiosos d'una part tan important de la poesia d'Estellés. El treball de Calvo és meticulós i detalladament documentat, i tracta, com el de Ferrando, però des d'uns paràmetres teòrics diferents, la significació de la figura del pare, de la visió de la llengua i de les projeccions dels personatges historicoficcional, com ara Suetoni, el falsificador de la història, que ocupa un lloc destacat, com hem vist, en la mena de crònica periodística disfressada que és en bona mesura *Horacianes*. Ovidi mereix també un capítol importantíssim, com a encarnació que és de la idea de l'exili, noció i experiència central en el món poètic d'Estellés.

Una altra de les fites de l'estudi és el capítol que dedica a la poesia arabi-govalenciana, el Russafí emblemàtic, que, com a tema de la lírica estellesiana, havia suscitat més glosses i comentaris impressionistes que estudis sistemàtics. Calvo fa aquest estudi rigorós que aquest aspecte demanava. La figura d'Ausiàs

sí que havia estat més estudiada, però també en aquest cas l'aportació de la tesi és cabdal, en el seu examen d'una figura tan central en la genealogia literària i en l'imaginari del poeta de Burjassot. Diversos poemaris, entre els quals hi ha el *Llibre de meravelles*, al qual la tesi dedica un capítol, així ho palesen.

Són clares també les intertextualitats amb el teatre de Shakespeare, a l'obra del qual remet un altre Horaci, l'amic i conseller de *Hamlet*, que apareix en el poemari *Testimoni d'Horaci*. Una altra relació que Calvo examina atentament és la referència a Alfred de Musset, que és intertextualitzat diverses vegades al llarg del poema «Coral romput», peça destacada de *La clau que obri tots els panys*. Per a Calvo, el poeta romàntic francès és «un intrús» en aquest context, en la mesura que representa una directriu individualista paradoxalment invocada per un poeta que malda per assumir la veu col·lectiva en els seus versos.

Les figures de dos poetes espanyols de la Generació del 27, Vicente Aleixandre i Rafael Alberti, tenen també un pes decisiu en el marc de referències de la lírica estellesiana: Aleixandre, en tant que mestre de les generacions següents, la d'Estellés inclosa, com a representant de l'exili interior; Alberti, perquè, des de l'exili exterior i el compromís polític, va exercir-hi així mateix un fort influx, tal com també destaca Jaume Pérez Montaner en la seua contribució a aquest mateix volum. Finalment, la tesi dedica un capítol a les fonts populars estellesianes, on trauen el cap, entre altres, alguns poetes hispanoamericans com ara Neruda o José Martí.

Amador Calvo ha fet, amb la seua tesi, una aportació molt rellevant als estudis sobre la poesia de Vicent Andrés Estellés, a partir d'una llarga i densa sèrie de constatacions i de reflexions sobre la «signalétique de la citation» que és sovint la pràctica de la intertextualitat, consubstancial amb el discurs literari. Dues idees clau destaquen, al nostre parer, en els plantejaments de Calvo. D'un costat, la cerca, per part d'Estellés, d'una *genealogia literària* catalana, que havia estat interrompuda i marginada pel sistema franquista. D'un altre, la dimensió internacional, principalment europea, del repertori intertextual amb què Estellés basteix la seua cultura literària i el seu discurs poètic. El record, en les pàgines finals de la tesi, a Milan Kundera i també a Goethe, apunta en aquest darrer sentit: la desprovincianització de la literatura per la seua reconducció a un teixit de referents culturals transfronterers, que van més enllà dels països i de les llengües i apunten a un flux literari difícil de captar i de valorar sense una radical internacionalització de les perspectives.

AINA MONFERRER
VICENT SALVADOR
Universitat Jaume I

Presentació

JOSEP MURGADES, *Amic*
JORDI OVIEDO, *Sobre l'obra*
per a la reedició de
FAUST RIPOLL DOMÈNEC
durant la primera part
ADOLF PIQUER, *L'altra cultura*
i nord-americanes
DANIEL P. GRAU, *Vicent Andrés*
FERRAN CARBÓ, «Una mirada
a l'entorn de la poesia
JAVIER VELLÓN, *De l'edició*
poètic de Vicent Andrés
DOMINIC KEOWN, *La imatge*
Estellés: el cas de *L'obra*
ENRIC BALAGUER, *Vicent Andrés*
FERRAN FERRANDO MELER
VICENT SALVADOR, *El gènere*
complex

Índex general